

УДК 327.67

ЭНЕРГЕТИКА САЛАСЫНДАҒЫ ТРАНСҰЛТТЫҚ КОРПОРАЦИЯЛАРДЫҢ РӨЛІ МЕН МАҢЫЗЫ

Есжанова Томирис Бауыржановна

tomiriseszhanova@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті
Халықаралық қатынастар факультетінің студенті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Джумадилова Г.М.

Қазіргі әлемдік трансұлттық корпорациялар феномені ретінде өндірісті трансұлттандыру процесі объективті негізге ие. Мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етудің алдыңғы қатарында энергетика саласы тұр. Энергетика саласында нарықтың барлық ойыншылары өзара тәуелді және ТҰК-лар өздерінің энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ұмтылатын мемлекеттермен болуы керек.

Жаңа корпоративті ойыншылардың көтерілуі өте маңызды тенденцияны — әлемнің жетекші корпорацияларының шеңберін кеңейтуді көрсетеді. Әлемдік энергетиканың "жаңа" және "ескі" көшбасшылары бәсекелестер болғанымен, олардың арасында ынтымақтастық элементтері байқалады. Мұндай ынтымақтастықтың себептері объективті немесе табиғи негіздерге ие. Көмірсутектердің айтарлықтай қоры бар батыстық емес компаниялар дамыған елдердегі корпорациялардың өңдеу және өткізу активтеріне қол жеткізуге ұмтылады. Соңғылары, керісінше, мұнай-газ қорларын қажет етеді, сондықтан олар қайта өңдеу және өткізу саласында өз меншігінің бір бөлігін құрбан етуге дайын [1].

Мұнай бағасы көпжылдық максимумға жақын және климаттың өзгеруімен күрес күшейген жағдайда, инвестицияға қолайлы энергетикалық компаниялар бар.

Cheniere Energy (LNG) - кемелерге тиеу және дүние жүзі бойынша тасымалдау үшін табиғи газды сұйылтумен айналысады. Оның бизнес-моделі пандемия сынағынан өтті және компания тұрақты, өсіп келе жатқан ақша ағынын қамтамасыз етті. Компания қарызды өтеу және дивидендтер төлеу үшін пайда болатын бос ақша ағындарын көбейткен сайын, нарық Cheniere әлеуетін жақсырақ бағалай бастайды.

NRG Energy – Хьюстон энергетикалық компаниясы, бірінші тоқсандағы \$1,1 млн шығынмен салыстырғанда екінші тоқсанда \$82 млрд таза пайдаға жетті. Компания дивидендтердің кірістілігін 3% деңгейінде ұсынады және оның ақша ағымы жақсарады деп күтілуде.

Chevron - дәстүрлі мұнай компаниясы болып қала береді және 5,3% дивиденд кірістілігін қамтамасыз етеді. Алдағы жеті жыл ішінде Chevron өз қызметінен зиянды шығарындыларды жою үшін технологияларды дамытуға \$3 млрд бөлуді жоспарлап отыр. 2020 жылдың қазан айында мұнай алыбы құны \$13 млрд болатын мәміле аясында Noble Energy мұнай өндіру компаниясын сатып алды.

BP - жаңартылатын активтердің үлкен портфеліне ие энергетикалық алпауыт 5,2% дивиденд кірістілігін қамтамасыз етеді. Маусым айында компания 7X Energy компаниясынан 9 гигаватт американдық күн батареяларын әзірлеу жобаларын сатып алуға келісті. Бұл сатып алу компанияның жаңартылатын энергия портфелін 14 ГВт-тан 23 ГВт-қа дейін арттырады. Сондай-ақ, BP АҚШ пен Ұлыбританиядағы оффшорлық жел энергетикасында үлестерге ие және 2030 жылға қарай 50 ГВт жаңартылатын генерациялау қуатын салуды жоспарлап отыр. BP халықаралық мұнай компаниялары арасында ең жақсы өндірістік болжамдардың біріне ие [2].

Әлемдік мұнай өнеркәсібінде кейбір компанияларды басқалармен біріктіру, сіңіру, әртүрлі одақтар мен интеграцияның басқа түрлері оның дамуының барлық кезеңдерінде қолданылды. Қызмет ету ауқымы жағынан тең шағын тәуелсіз компанияларды біріктіру немесе кішігірім компанияларды үлкенірек компанияларға сіңіру болатын. Жағдай өзгеріп, әлемдегі ең ірі мұнай-газ компанияларының бірігу процесі басталды. Бұл процестің себептерінің бірі мұнайдың әлемдік бағасының күрт төмендеуі, бірақ бүгінде әлемдік мұнай бизнесінде болып жатқан маңызды өзгерістерді тек осылай ғана түсіндіруге болмайды [3].

XX ғасырдың аяғында көптеген өзгерістер жасалды. Төмен бағалар әр түрлі факторлардың функциясы бола отырып, осы өзгерістердің белгісі болды. Көмірсутегі шикізатын барлау мен өндіру әдістеріндегі технологиялық прогресс, жаңа буындағы бұрғылау кешендерінің пайда болуы, ақпараттық жүйелердің дамуындағы секіріс жаңа, бұрын қолжетімсіз мұнай және газ провинцияларына шығуға мүмкіндік берді. Мұнай саласындағы интеграция күшейе түсті, ол барған сайын кешенді энергетикалық және мұнай-химия индустриясына айнала бастады [4].

Кесте 1. Әлемнің мұнай-газ кешені компанияларының ең маңызды бірлестіктері [5].

Компания (шоғырланудың бастамашысы)	Операция	Капитал шығындары, млн долл.	Мақсатты компания	Жаңа компанияның қызмет саласы
Phillips Petroleum (АҚШ)	Біріктіру	35 000	Conoco (АҚШ)	Мұнай, газ өндіру, қайта өңдеу, өткізу
Conoco (АҚШ)	сатып алу	9400	Tosco (АҚШ)	мұнайды қайта өңдеу
Conoco (АҚШ)	сатып алу	6300	Gulf Canada (Канада)	мұнай өндіру
				мұнай өндіру және өңдеу,

Valery Energy (АҚШ)	сатып алу	6200	Ultramar Diamont Shamrock (АҚШ)	мұнай өнімдерін өткізу
Devon Energy (АҚШ)	сатып алу	4600	Anderson Exploration (Канада)	мұнай өндіру
Devon Energy (АҚШ)	сатып алу	3490	Mitchell Energy (АҚШ)	табиғи газ өндіру
Statoil (Норвегия)	сатып алу	4500	мемлекеттің мұнай акциялары	мұнайды барлау және өндіру
Royal Dutch/Shell (Нидерланды, Ұлыбритания)	қатысуды кеңейту	3800	Equilon (АҚШ) және Mo-tiva (АҚШ) компанияларының акциялары	мұнай өнімдерін өткізу
Royal Dutch/Shell (Нидерланды, Ұлыбритания)	сатып алу	1800	Barret resources (АҚШ)	мұнайды барлау және өндіру
Amerada Hess (АҚШ)	сатып алу	3200	Triton Energy (АҚШ)	мұнай өндіру
Burlington (АҚШ)	сатып алу	2100	Canadian Hunter (Канада)	табиғи газ өндіру

Біріктіру мен сіңірудің оң және теріс жақтарын ажыратуға болады. Бұл құбылыстың артықшылықтары: ТҮК жылдам салалық өсуі және географиялық кеңеюі; қосымша активтер мен капитал, демек, корпорация акцияларының құны әлдеқайда жоғары болады; бәсекелесін шеттетуге; ресурстық базаны арттыру. Келесі кемшіліктері де бар: басқа бизнесті сатып алуға қосымша үлкен шығындар; қажет емес жағдайда сатудың қиындығы; жалпы қызметті қалпына келтіру және жүргізу мәселелері; салмақты міндеттемелер.

Қазіргі әлемде мұнай-газ немесе банк салаларында жұмыс істейтін ТҮК ең күшті болып табылады. Олардың үлесіне өнеркәсіптік өндірістің 50%, патенттердің 80% және бүкіл әлемдегі сыртқы сауда айналымының 63% тиесілі [5]. Дүниежүзілік сауданың 30% трансұлттық корпорация қызметімен тікелей немесе жанама байланысты. Шамамен 500 ірі ТҮК әлемдік экономиканың өзегі болып саналады [6].

Әлемдегі ең ірі энергетикалық ТҮК тобында олардың жұмысының қаржылық нәтижелері белгілі болған кезде жыл сайынғы өзгерістер орын алады. Соңғы жылдары ондаған жетекші компаниялардың тізімі айтарлықтай өзгерістерге ұшырады.

Кесте 2. Fortune Global 500 - 2021 дәстүрлі рейтингі бойынша ірі компаниялар [7].

Орын	Компания	Сала	Мемлекет	Түсімдер, млн. \$
2	State Grid	электр энергетикасы	ҚХР	386,617
4	China National Petroleum	мұнай-газ секторы	ҚХР	283,957

5	Sinopec Groupe	мұнай-химия өнеркәсібі	ҚХР	283,727
14	Saudi Aramco	мұнай компаниясы	Сауд Арабия	79,800
18	BP	мұнай-газ компаниясы	Ұлыбритания	68,100
19	Royal Dutch Shell	мұнай-газ компаниясы	Нидерланды	87,000
23	Exxon Mobil	мұнай-газ корпорациясы	АҚШ	72,000
34	Glencore	шикізат тауарлары мен сирек жер материалдары	Швейцария	87,822
75	Chevron	энергетикалық компания	АҚШ	47,736
84	Gazprom	энергетикалық компания	Ресей	467,000

Жоғарыда келтірілген кестеден көріп отырғанымыздай, мұнай-газ өндіруші корпорациялар нарықтық капиталдандыру көрсеткіші бойынша әлемнің ірі компанияларының жалпы рейтингінде негізгі позицияларды алып отыр. Энергия ресурстарына сұраныстың болжамды өсуі энергия саласындағы ойыншылар санының көбеюіне, ал бұл өз кезегінде әсер ету салаларын қайта бөлуге әкеледі. Бұл кен орындарына қолжетімділікті қамтамасыз етуге және ресурстарды тасымалдауға, ескілерін кеңейтуге және жаңа нарықтарды игеруге, жаңа көлік маршруттарын төсеуге қатысты. Сонымен қатар, инвестициялар үшін күрес айтарлықтай күшейеді. ТҰК барлық көрсетілген аспектілерде пайдалы болуы мүмкін, өйткені олардың иелігінде зияткерлік, қаржылық, технологиялық және басқа ресурстар бар.

Трансұлттық корпорациялардың рөлі мен маңыздылығына SWOT-талдау.

S - (Strenghts) Күшті тұстары	W - (Weaknesses) Әлсіз тұстары
1. Сапалы және қолжетімді өнім. 2. Сенімді жұмыс орындарының үлкен саны. 3. Инновациялық белсенділік. 4. Айтарлықтай капиталға және көптеген ресурстарға қол жеткізімділік. 5. Филиалдар мен еншілес компаниялардың үлкен желісіне иелік, капитал және басқа ресурстар сол уақытта және тиімді болатын жерлерде жиналады. 6. Елге әкелінген ақшалай және өндірістік қаражат жергілікті экономиканың дамуына ықпал етеді.	1. Жергілікті экономиканы тежейді. 2. Өнім монополиялық бағамен сатылуы жергілікті өндірушілердің кірісін азайтады. 3. Салықтармен манипуляциялар. 4. Жоғары жалақы төленетіні жергілікті кәсіпорындар үшін тұрақсыздандырушы фактор. 5. Кейбір жағдайларда жергілікті жұмысшылардың білікті емес жұмыс үшін ғана жалдануы.
O - (Opportunities) Мүмкіндіктер	T - (Threats) Қауіптер
1. Экономикалық тұрақтылық пен қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету	1. Өндіріс қалдықтарын жеткілікті тазартпау нәтижесінде қоршаған орта ластанады.

<p>үшін көлденең және тік интеграцияны қолдана алады.</p> <p>2. Бірнеше елде орналаса отырып, белгілі бір елдің заңнамасы мен басқа да ерекшеліктерін ескеріп, бас компанияның орналасқан жерін оңтайлы түрде таңдай алады.</p>	<p>2. ТҰК қабылдаушы елдің саясатына әсер ету үшін жеткілікті мүмкіндігі.</p> <p>Филиалдар салық салудан жалтарып, басқа ТҰК компанияларына ақша аудара алады.</p>
---	--

SWOT-талдаудан трансұлттық корпорациялардың күшті тұстары мен мүмкіндіктері және әлсіз тұстары мен қауіптері салыстырмалы түрде бірдей екенін байқауға болады. ТҰК инвестицияларды жүзеге асырады, өндіріс пен басқарудың жаңа технологияларын әкеледі, өнеркәсіптік әлеует қалпына келтіріліп, жаңа жұмыс орындары құрылады, ЖІӨ–ні арттырады, төлем балансына оң әсер етеді, экспорттық кірісті арттырады немесе импортты азайтады. Бұл өзгерістер өз кезегінде ел экономикасын нығайтады, азаматтардың өмір сүру деңгейін арттырады. ТҰК қызметіне бәсекелестіктің күшеюі және халықаралық ынтымақтастық жағдайларының жақсаруы әсер етеді.

Бүгінгі таңда ТҰК - капитал мен өндірістің шоғырлану деңгейінің ұлттық шекарадан асып, оның ұлттық ғана емес, әлемдік экономикада да берік позицияға ие болуының нақты көрсеткіші. Ірі энергетикалық бизнес көмірсутектерге бай елдердің мемлекеттік құрылымдарымен, ғылыми және қоғамдық ұйымдармен тығыз жұмыс істеуге мәжбүр. Дәл осы жағдайлар әлемдік энергетикалық сектордағы бәсекелестік динамикасын анықтайды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Влияние транснациональных энергетических корпораций
https://ozlib.com/833552/sotsium/vliyanie_transnatsionalnyh_energeticheskikh_korporatsiy
- 2 Топ-7 энергетических компаний для инвестиций в 2021 году <https://fomag.ru/news/top-7-energeticheskikh-kompaniy-dlya-investitsiy-v-2021-godu/>
- 3 Румянцев А. По порядку становись // Нефтегазовая вертикаль. 1999.
- 4 Murphy D., Frideman C, Castro R. Can the E&P industry avoid future shock // Oil and Gas J. 1997.
- 5 <https://www.turbunist.ru/94-slijanie-i-pogloshhenie-sredi-mirovykh.html>
- 6 Транснациональные корпорации – в чем особенности
<https://vsdelke.ru/biznes/transnacionalnye-korporacii.html#preimuwestva>
- 7 Fortune Global 500 - 2021
- 8 BusinessMan.ru: <https://businessman.ru/transnatsionalnyie-korporatsii-spisok-krupneyshih.html>